

MOTERIS LIETUVOS PARTIZANINIAME KARE: NUO FORMALAUS REGLAMENTAVIMO IKI PRAKTINIO VEIKIMO

Aistė Petrauskienė

ABSTRACT

In 1944, as the Eastern Front was approaching Lithuania, which was then still occupied by Nazi Germany, and the Red Army retook the country, a substantial number of civilians and former members of paramilitary organisations joined the armed resistance to sovietisation. For a long time, the history of the anti-Soviet armed resistance, or guerrilla war, in Lithuania has been told as a story of men, dominated by descriptions of their combat action and stories of the dead. The memories of women, mainly helpers and messengers, have been treated as a supplement to this image, but not as a formative factor. Insufficient attention has also been paid to the role of women who fought with weapons in their hands, and the narratives of those who acted simultaneously as partisans and wives and mothers. The aim of this article is to take a multifaceted look at the experiences of women who contributed to the armed anti-Soviet resistance in Lithuania. It aims to discuss the changing attitudes of the partisan leadership towards women's participation in action, to show the diversity of female activity in the partisan war, and to reveal how their involvement in the war contributed to changes in their family roles.

KEYWORDS: anti-Soviet resistance; Lithuanian partisan war; women's experiences in the war; women's roles in the war; family obligations of female fighters.

ANOTACIJA

1944 m., artėjant Rytų frontui prie tuo metu dar nacių Vokietijos okupuotos Lietuvos ir vėl perėmus kraštą Raudonajai armijai, nemaža civilių gyventojų ir buvusių sukarintų organizacijų narių dalis įsitraukė į ginkluotą pasipriešinimą sovietizacijai. Antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo, arba partizaninio karo, Lietuvoje istorija ilgą laiką buvo pasakojama kaip vyrų istorija, kurioje dominavo kautynių ir mūšių aprašymai, žuvusiųjų istorijos. Moterų, daugiausia rėmėjų ir ryšininkių, prisiminimai buvo kaip tą vaizdinį papildantis, bet ne formuojantis veiksnys. Nepakankamas dėmesys skirtas ir su ginklu rankoje kovojusių moterų vaidmeniui aptarti, plačiau neanalizuotas partizanės žmonos ir motinos pasakojimas. Straipsnio tikslas – įvairiapusiškai pažvelgti į moters, prisidėjusios prie ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo, patirtis. Straipsnyje siekiama aptarti kintantį partizanų vadovybės požiūrį į moterų dalyvavimą aktyvioje kovoje, parodyti moterų veiklą partizaniniame kare įvairovę, atskleisti, kaip moterų įsitraukimas į karą prisidėjo prie jų ligtolinių šeiminių vaidmenų kaitos.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: antisovietinis pasipriešinimas; Lietuvos partizaninis karas; moterų patirtys kare; moterų vaidmenys kare; kovotojų šeiminiai įsipareigojimai.

Aistė Petrauskienė, dr., senior museologist, National Museum of Lithuania, Department of History Collections, Arsenalo g. 1, LT-01143 Vilnius, Lithuania. E-mail: petrauskiene.aiste@gmail.com.

Įvadas

Moters ir moteriškumo tema istoriniuose kontekstuose vis dažniau atsiduria skirtingų tyrimų lauke. Nors moterų teisės, visų pirma, balsavimo, Lietuvoje iškovotos gana anksti, praėjusio šimtmečio pirmojoje pusėje moteris dažnai vis dar buvo namų šeimininkė. Ir tik pavieniai pavyzdžiai leidžia kalbėti apie politikas, diplomates, aktyvias visuomenininkes, turėjusias įtakos valstybės gyvenime. Dar rečiau tokių būta kare ir karyboje, nes privalomojoje karo tarnyboje moterys nedalyvaudavo, o Lietuvos šaulių sąjungos veikloje daugiausia buvo įtraukiamos į kultūrinę, sanitarinę, ūkinę veiklą.

242

Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, o netrukus ir užsitęsusi sovietinė okupacija keitė moters vaidmenį. Šeimos ir namų moteris tiesioginėmis ir propagandinėmis priemonėmis formuota kaip moteris darbininkė, kurios vaikus augina valstybė, steigdama valstybinius darželius¹. Du priešingi moters vaizdiniai ir gyvenimo būdai tarpine grandimi tapo partizaniniame kare, kur moteris, būdama tarp partizanų, dažniausiai rūpinosi ūkiniais reikalais, tačiau šeimines laimės auginant vaikus teko atsisakyti.

Per visą Lietuvos istoriją moterų vaidmuo niekada nebuvo toks ryškus, reikšmingas ir svarbus kaip XX a. viduryje. Moterys partizaninio karo sukuryje sudarė ryšininkų daugumą, nes lengviau negu vyrai galėjo keliauti neatkreipdamos į save saugumo darbuotojų dėmesio. Šią mintį sustiprina tarp partizanų pasitaikydavęs vyrų persirengimas moteriškais drabužiais išeinant iš bunkerio vykdyti pavestų užduočių arba siekiant prasiblaškyti, nudirbti ūkio darbus rėmėjų sodyboje. Antai partizanų rėmėjos Zosės Grigaitienės dukra Irena mena: „Jis [partizanas Felikstas Kokšta – *aut. past.*] apsvilkdavo bobiškai, užsided skarute, tai jis eidavo malkų atsinešt, mes eidavom ir jis eidavo kartu. Apsivelka mamos sijoną, jeigu kas staiga pamatys, tai galvos, kad čia iš mūsų, vaikai. O vakare, kai jau sutemst, tai mes turėjom slides. Nu tai tada Kokštai abudu [Zofija ir Feliksas Kokštai – *aut. past.*] ir mano sesuo važiuodavo pasivažinėti ir jie dūkdavo ilgai, pareidavo labai vėlai.“²

Didelė moterų dalis dar visai jaunos, mokyklos suole ar studijuodamos, sąmoningai rinkdavosi rizikingą ryšininkų veiklą, o kilus pavojui pasitraukdavo į mišką pas partizanus. Jų likimai klostėsi skirtingai – dveji treji ryšininkavimo metai, ir daugelis jų būdavo sulaikomos, teisiamos, paskui ketverius penkerius metus kalėdavo lageryje. Buvo ir nuteistų aukščiausia bausme, joms įvykdytas mirties nuosprendis. Kitos, tapusios partizanėmis, miške kūrė šeimas, bunkeriuose arba slapta ligoninėse gimdė

¹ *Lietuvaitė: moters vieta ir vaidmuo visuomenėje*: konferencijos medžiaga. Ats. red. Ona VOVERIENĖ. Vilnius, 1997, p. 6; *Prijaukintos kasdienybės 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*. Sud. Dalia MARCINKEVIČIENĖ. Vilnius, 2007, p. 31–32.

² Irenos Grigaitytės-Feizienės (g. 1937 m.) prisiminimai, 2015-08-23. Užrašė Marius Debesis, Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius.

vaikus. Dalis žuvo Lietuvos miškuose ir kaimuose, buvo niekinamos miestelių aikštėse.

Straipsnio tikslas – įvairiapusiškai pažvelgti į moters laisvės kovotojos patirtis. Siekiama ne tik tradiciškai aptarti partizanų, ryšininkų ir rėmėjų motyvus, bet ir pažvelgti į gilesnes asmenines miške buvusių moterų patirtis, paliečiant šeimos, žmonos ir motinos klausimą. Straipsnio uždaviniai: 1. Išanalizuoti, kaip moterų statusas buvo apibrėžiamas ir kaip jis kito partizanų norminiuose dokumentuose. 2. Išskirti moterų veiklas partizaninio karo kontekste. 3. Pažvelgti į socialinį moters klausimą šeimos sampratoje. Išsakytiems teiginiams iliustruoti pateikiami biografiniai moterų pasakojimai. Tyrimas atliktas remiantis 2012–2017 m. vykdytais lauko tyrimų duomenimis. Taip pat pasitelkiamas metraštininko Romo Kauniečio sakinės istorijos archyvas³. Duomenys pildomi ir tikslinami Lietuvos ypatingajame archyve saugomais dokumentais, istorine literatūra.

Pabrėžtina, kad atkurtos nepriklausomos Lietuvos istorinėje literatūroje mokslinių tyrimų apie moteris partizaniniame kare vis dar stokojama. Pirmasis ir kone vienintelis apžvalginio pobūdžio tyrimas pasirodė 2006 m. Žanetos Smolskutės straipsnyje „Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai“⁴. Atskiro dėmesio verta Mariaus Ėmužio parengta partizanės Monikos Alūzaitės kovos kelio apžvalga⁵. Vyrų ir moterų santykių problematikai dėmesio skyrė Enrika Kripienė⁶. Visais kitais gausiais atvejais moterys aprašomos skiriant dėmesio ne jų išsamesnei analizei, o pavienių trumpų biografijų pristatymui leidžiant regioninius leidinius arba prisimenant sukakčių metus. Beveik visais atvejais kalbama apie moteris ryšininkes ir partizanes, tačiau klausimas apie jų šeiminių statusą bent kiek plačiau nebuvo keltas iki šiol. Šio tyrimo kontekste aktualus tampa Sanitos Reinsone antropologinis tyrimas, kuriame buvo atskleistas Latvijos partizanų moterų ryšys su mišku – specifine jų gyvenimą formavusia erdve⁷.

³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. D. 1. Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 1996; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. D. 2 (1). Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 1998; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. D. 2 (2). Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2000; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. D. 3. Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2001; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. D. 4. Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2004; *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*. D. 5. Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2006; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. D. 6. Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2008; *Laisvės kovotojų prisiminimai*. D. 7 (1). Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2009; *Laisvės kovotojų prisiminimai*. D. 7 (2). Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2010; *Laisvės kovotojų prisiminimai*. D. 8. Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2014; *Laisvės kovotojų prisiminimai*. D. 9. Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2014; *Laisvės kovotojų prisiminimai*. D. 10. Sud. Romas KAUNIETIS. Vilnius, 2016.

⁴ SMOLSKUTĖ, Žaneta. Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai. *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. 2 (20), p. 53–61.

⁵ ĖMUŽIS, Marius. *Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*. Vilnius, 2020.

⁶ KRIPINĖ, Enrika. Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose. *Genocidas ir rezistencija*, 2020, nr. 1 (47), p. 81–96.

⁷ REINSONE, Sanita. Forbidden and sublime forest landscapes: narrated experiences of Latvian national partisan women after World War II. *Cold War History*, 2016, vol. 16, no. 4, pp. 395–416.

Norminiai dokumentai apie laisvės kovotojas moteris

Pirmieji partizanų tvarką reglamentuojantys dokumentai moterų atžvilgiu buvo gana lankstūs. 1944 m. spalio 27 d. Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) Tigro rinktinės vado Operatyviniame įsakyme rašoma, kad „telkiami LLA nariai, vyrai ir moterys, tinkami karinei rikiuotei, gebantys kautynėse naudoti ginklą“⁸. Kiti ankstyvieji dokumentai atliepia pirmųjų dokumentų retoriką. Antai 1945 m. sausio 19 d. LLA dokumente teigiama, kad „LLA nariu gali būti tik lietuviai: vyrai ir moterys“⁹, tų pačių metų Dzūkijos veiklos nuostatuose rašoma, kad „partizanais gali būti vyrai ir moterys“¹⁰. Iš pirmo žvilgsnio stebina palankumas moterų atžvilgiu, nes kartą, kuri tapo partizaninio karo branduoliu, augo ir formavosi konservatyvioje, patriarchalinėje visuomenėje, kai moterys kariuomenėje netarnavo ir karo mokyklose nesimokė.

244

1945 m. birželį LLA Sakalo rinktinė parengė „Lietuvos moterų partizanų veikimui tvarkyti instrukciją nr. 1“ ir „Lietuvos moterų partizanų-ryšininkų būriams organizuoti instrukciją nr. 2“, kuriomis apibrėžė moterų partizanų dalinių formavimo aplinkybes, jų funkcijas ir veikimo pobūdį¹¹. Šios instrukcijos atskleidžia požiūrį į moteris ginkluotoje kovoje. Pagrindinės funkcijos numatytos neginkluotoje, žvalgybinėje, propagandinėje srityje. Kitaip sakant, moterims laisvės kovose numatytos ūkinės ir sanitarinės funkcijos, nedalyvaujant aktyviuose karo veiksmuose, juos planuojant ir vykdant¹². Tikėtina, kad toks pat požiūris buvo reiškiamas ir kiek anksčiau minėtuose lakoniškuose įsakymuose. M. Ėmužis atkreipia dėmesį į šias instrukcijas ir jas lygina su Lietuvos šaulių sąjungos statute numatytomis šaulių moterų funkcijomis¹³. Abiem atvejais dėmesys telkiamas į greta vyrų šaulių / partizanų esančių kovotojų veikimą. Mažai tikėtina, kad rengiant LLA Sakalo rinktinės instrukcijas būtų remiamasi Lietuvos šaulių statutu. Veikiau tai atliepė to meto suvokimą apie moters vaidmenį aktyviuose karo veiksmuose.

Panašiu principu, kaip kad buvo numatyta minėtose instrukcijose, Kaišiadorių krašte veikė Didžiosios Kovos apygardos vadui pavaldus moterų partizanų ryšininkų batalionas¹⁴. Jo tikslas – suvienyti laisvės kovotojas moteris, rūpintis materialine parama partizanams, rinkti informaciją apie saugumo pajėgų judėjimą, užtikrinti ryšius tarp būrių. Batalionui vadovavo Aldona Paulavičiūtė-Indyra, kuri 1945 m. liepą buvo

⁸ VILUTIS, Leonas. *Likimo mozaika: atsiminimai*. Kaunas, 1992, p. 121.

⁹ LLA organizaciniai nurodymai, 1945-01-19. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau LYA), f. K-41, ap. 1, b. 1728, l. 176.

¹⁰ SMOLSKUTĖ, Ž. Op. cit., p. 55.

¹¹ LLA Sakalo rinktinės instrukcijos, 1945 m. birželio mėn. LYA, f. K-21, ap. 1, b. 52, l. 49, 49 ap.

¹² Plg. REINSONĖ, S. Op. cit., p. 401.

¹³ ĖMUŽIS, Marius. Pranešimas „Liepos tarp ažuolų: moterų patirtis ir indėlis Lietuvos partizaniniame kare“ konferencijoje „Karas ir moterys“, Nida, 2020 m.

¹⁴ Tveragaitės Veronikos ir kitų LSSR MGB Ukmergės apskrities skyriaus kaltinamoji išvada, 1947-08-21. LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15370, l. 336–343.

suimta ir užverbuota „Nemezidės“ slapyvardžiu¹⁵. Apie verbavimą ji prisipažino partizanams, liko jų gretose, tačiau apie tai žinojo ir saugumas, gaudavęs iš agentės netikslią, paviršutinišką informaciją. NKVD karinės operacijos metu Šilonių miške (dab. Kaišiadorių r.) 1946 m. kovo 24 d. A. Paulavičiūtė žuvo kartu su Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininku Aleksandru Zapkumi-Piliakalniu¹⁶. Kol kas trūksta duomenų, ar tokius moterų dalinius pavyko suformuoti kitoms partizanų apygardoms, tačiau, tikėtina, kad Didžiosios Kovos apygardos pavyzdys išskirtinis.

Karine tvarka daugelyje sričių pasižymėję Suvalkijos partizanai ir ypač Tauro apygardos vadas Antanas Baltūsis-Žvejas laikėsi gerokai griežtesnės nuomonės moterų atžvilgiu. Palyginimui – 1947 m. balandžio 15 d. vadas išleido įsakymą, kuriame rašoma: „Jau ne kartą buvo įsakyta ir įspėti rinktinių vadai, kad civiliai asmenys, kovotojų šeimų nariai, įvairaus plauko elementai – merginos – negyventų dalinių stovyklose [...]. Toksai reiškinys – merginų gyvenimas kartu su kovotojais bunkeriuose – ne tik teršia dalinį, jo vadus ar aukštesnę vadovybę, bet kartu žemina visos organizacijos vardą bei tų pačių asmenų moralę, be abejo, stato visus dalinius į mirtiną pavojų – išdavimą.“¹⁷

Tauro apygardos Žalgirio rinktinės vadas Vincas Štrimas-Šturmas 1947 m. birželio 11 d. įsakyme nr. 9 savo nuomonę išreiškė žodžiais: „Šiuo metu dr. J. Basanavičiaus kuopoje labai įsivyravęs paprotys gyventi stovyklose arba bunkeriuose kartu su moterimis ir vaikais. Įsakau kuopos ir būrių vadams tam kuo skubiausiai padaryti galą, visas moteris ir vaikus pašalinti iš stovyklų ar bunkerių, o jų šelpimą tvarkyti per N[ukentėjusių] K[ovotojų] Š[eimų], K[alinių], T[remtinių] globos poskyrį. Taip pat perspėju visus kuopų vadus, kad jie ateityje neįsileistų į stovyklas moterų ir vaikų ir įsąmonintų savo kovotojus, kad mūsų organizacija yra karinė, o ne senelių, vaikų ar moterų prieglauda.“¹⁸ Po metų vykusiame Žalgirio rinktinės vadų pasitarime vienbalsiai nutarta „nepriimti į aktyvių kovotojų tarpą nei vienos moters“¹⁹. Galiausiai paskutinis žodis tartas 1948 m. birželį rinktinės vado įsakymu: „Po 1948 m. balandžio 3 d. atsiradusias moteris kuopose tuojau išgyvendinti. Ir ateityje neturėti net minties apgyvendinti aktyvių kovotojų tarpe asmenis, nepajėgiančius kovoti su ginklu rankose bei vykdyti kitus LLK Organizacijos aktyvių l[aisvės] kovotojų uždavinius.“²⁰

Keičiantis vadams ir kovos taktikai, o partizaniniam karui nesibaigiant, keitėsi požiūris į laisvės kovotojas moteris. Jo svarbą išryškina 1949 m. vasarį įvykusio vadų

¹⁵ ABROMAVIČIUS, Stanislovas; JUODIS, Darius. *Jonas Misiūnas-Žalias Velnias*. Kaunas, 2015, p. 122.

¹⁶ KASPARAS, Kęstutis. *Lietuvos karas*. Kaunas, 1999, p. 438.

¹⁷ *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.): dokumentų rinkinys*. Sud. Nijolė MASLAUSKIENĖ. Vilnius, 2000, p. 215.

¹⁸ *Ibid.*, p. 229.

¹⁹ Tauro apygardos Žalgirio rinktinės vado V. Vitkausko įsakymas nr. 23, 1948-06-28. *LVA*, f. 3377, ap. 55, b. 230, l. 115.

²⁰ *Ibid.*

susitikimo metu kelta diskusija. Apžvalgą atliko Adolfas Ramanauskas-Vanagas ir Petras Bartkus-Žadgaila. Nutarta: „1) vengti moteris priimti į partizanus; 2) dėl dalyvavimo sąjūdyje prieš persekiojamoms moterims teikti visokeriopą pagalbą, sudarant joms legalaus gyvenimo sąlygas; 3) į partizanus priimtas moteris visais atžvilgiais (apginklavimo, mokymo tarnybų ir kt.) traktuoti lygiai kaip ir partizanus vyrus; 4) iš moterų partizanių sudaryti partizanių moterų grandis, o esant reikalui ir aukštesnius organizacinius vienetus; 5) siekti savistovaus moterų partizanių dalinių veikimo; 6) santykiuose su moterimis partizanėmis partizanai turi išlaikyti pagarbą ir padorumą.“²¹

Ginkluota ir neginkluota kova: partizanės, ryšininkės, rėmėjos

Ž. Smolskutė atkreipia dėmesį, kad kalbėdami apie laisvės kovotojas moteris, kalbame apie trijų kartų moteris – seneles, motinas ir mergaites, kurios sąmoningai rinkosi arba aplinkybių buvo verčiamos pasirinkti pasyvų arba aktyvų priešinimąsi okupacijai²². Skirtingi jų likimai, nevienodas indėlis į laisvės kovą, tačiau net ir menkiausias palaikymas stiprina kovą, didina pasipriešinimo svarbą. Antai Žiežmarių progimnazijos moksleivės Genovaitės Lekavičiūtės rašteliai partizanams „Tėvynės didvyriams, kurie saugo Lietuvą tėvynę“ ir rašinys „Auštantis laisvės rytas“ buvo priešastis nuteisti 17 metų merginą 10 metų lagerio, 5 metams be teisių su asmeninio turto konfiskavimu²³. Įvairiapusės paramos ieškodavo ir partizanai. Tai liudija išlikę atsišaukimai. Pavyzdžiui, viename iš jų „I tave, lietuvaite“ rašoma: „Miela sesute! Tavo broliai veda žūtbūtinę kovą su tėvynės pavergėjais, o tu, sesute, irgi turi prisidėti prie šios kovos laimėjimo. Ne šautuvu skirta tau kovoti. Tau skirta ginkluoti savo brolius partizanus tokiais ginklais, kurie stiprina juos kovoje, saugo juos nuo gamtos žiaurumų, kelia kovos dvasią. [...] Už tai jie tau neliks skolingi: vieną dieną savo žaliai rūtų daržely pamatysi linksmi pražydusią laisvę.“²⁴

Reikšmingas rėmėjų indėlis partizaniniame kare – ryšių punktų kūrimas jų sodybose. Ne vienas jų įrengtas pas rėmėjas, kurios tapdavo ryšių punktų vedėjomis, ryšininkėmis. Svarbiu ryšio punktu, šifruotu pavadinimu „Birutės kalnelis“, 1945–1946 m. tapo našlės Marcelės Radzevičienės namai Antaniškių k. (dab. Raseinių r.). Kalbinta jos dukra ryšininkė, vėliau partizanė Aleksandra Radzevičiūtė teigė, kad „pas mus buvo taškas jau ryšinikų, paskutinis taškas“²⁵. Našlės Antaninos Aniulienės namuose

²¹ *Laisvės kovos 1944–1953 metais: dokumentų rinkinys*. Sud. Dalia KUODYTĖ, Algis KAŠĖTA. Kaunas, 1996, p. 303.

²² SMOLSKUTĖ, Ž. Op. cit., p. 53.

²³ SSRS MVD Karo tribunolo nuosprendis G. Lekavičiūtei, 1946-07-12. *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 6281/3, l. 376.

²⁴ Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio atsišaukimas „I tave, lietuvaite“. *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 28600/3, t. 2, l. 297–87.

²⁵ Aleksandros Radzevičiūtė-Caporkienės-Liaudeneckienės (g. 1925 m.) prisiminimai, 2015-12-07. Užrašė A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius, talkinant Karolinai Kuisytei ir Vidai Indrulėnaitei.

Kavadonių k. (dab. Tauragės r.) būta Vakarų Lietuvos srities vadovybės ryšių punkto šifruotu pavadinimu „Darželis“. 1948 m. gruodį namų šeimininkė ir jos dukra Jadvyga, tuo metu besilaukianti partizano Antano Seneckio vaiko, buvo areštuotos, nuteistos 10 metų lagerio²⁶.

Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad dėl politinių motyvų partizanėmis moterys tapdavo labai retai. Politinis motyvas jas kur kas dažniau vedė į ryšininkių ir rėmėjų pozicijas, o pasitraukti į mišką moteris dažniausiai vertė susiklosčiusios aplinkybės, šeiminiai klausimai, arešto grėsmė. Pavyzdžiui, partizanų rėmėjos, vėliau miške susituokusios partizanės Petronėlės Kuraitytės pasitraukimo pas partizanus istorija detaliai aprašoma partizano Jono Junoko-Rutenio dienoraštyje: „Bunkeryje Richardas [partizanas Antanas Kuraitis – *aut. past.*] papasakojo, kad jo sesutė buvo areštuota ir išbuvusi apie savaitę laiko uždaryta sklepe [Šiluvos valsčiaus MVD būstinėje – *aut. past.*] šią naktį pabėgo ir parbėgo į namus. Taigi kartu su sesute dar su tamsa pribuvo į mūsų stovyklą. Richardas prieš kelias dienas buvo gavęs žinių, kad jo namuose buvo stribukai ir areštavę sesutę kartu su mamyte išsivežė, todėl ir buvo nuvykęs į namus pasižiūrėti, kaip ten iš tikrųjų yra. [...] Naujai atvykusią į būrį narę praminėm Snaige. Ji prašė duoti jai kokį nors ginklą ir supažindinti su šaudymu. Aš pasiūliau jai savo automatą, kurį visi pritarė jai tinkantį, mat automatas buvo vokiška mašinikė, labai patogus ir lengvas. Snaigė priimdama automatą pasakė: Dabar ir aš eisiu šaudyti komunistų. Po to vyrai supažindino su ginklu, kurį ji atidžiai žiūrėjo, jo visas dalis ir mokinosi jo išnarstymo ir sunarstymo.“²⁷

Ir nors įvairūs jau anksčiau aptarti dokumentai draudė arba ragino moterų daliniuose vengti, realybė buvo kitokia. Moterų daliniuose būta nuo pat pirmųjų pasipriešinimo dienų iki paskutinių aktyviai veikusių partizanų. S. Reinsone atkreipia dėmesį, kad tai pirmasis karas Baltijos šalyse, kurio veiksmuose įvairaus amžiaus moterys dalyvavo gerokai aktyviau nei ankstesniuose karuose²⁸. Vienos jų atliko buitines darbus, kitos ėjo svarbias pareigas štabuose, trečioms teko aktyviai kovoti su ginklu rankose. Nors tyrimų šia tema vis dar nėra, o ir autorės pradėtas statistinis moterų partizaniniame kare tyrimas dar negali pateikti išsamių išvadų, išlikę istoriniai šaltiniai leidžia išskirti keletą jų kategorijų ir pažvelgti į jas detaliau.

AKTYVI KOVOTOJA. Buvimas greta aktyvių kovotojų reiškė ir riziką bet kuriuo metu atsidurti kovos lauke. Nors tikslų statistinių duomenų stokojama, tačiau skaičiuojama, kad partizanėmis galėjo būti iki 4 proc. visų aktyviai veikusių kovotojų. Dainius Noreika, atlikęs 1 000 partizanų analizę, pažymi, kad tarp jo tiriamųjų moterys

²⁶ Jadvygos Aliulytės-Kamarauskienės (g. 1928 m.) prisiminimai, 2015-04-28. Užrašė A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius; Ypatingojo pasitarimo prie LSSR MGB teismo nuosprendžiai A. Aniuolienei ir J. Aniuolytei, 1949-05-14. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-14880, l. 165, 166.

²⁷ Partizano Jono Junoko-Rutenio dienoraštis, 1945-01-27 – 1945-04-22. *Barboros Junokienės šeimos archyvas*.

²⁸ REINSONE, S. Op. cit., p. 400.

sudarė 3,7 proc.²⁹ Panašų skaičių siekia ir straipsnio autorės pradėta moterų partizanų duomenų bazė, kurioje, išankstiniais duomenimis, yra per 750 moterų. Visos jos stokojo ne tik praktinių, bet ir teorinių karybos žinių. Ryšininkė, keletą mėnesių su partizanais bunkeryje gyvenusi Jadvyga Brazauskaitė-Jurgutis, mena, kaip buvo apmokyta šaudyti: „Ginklą buvau gavusi naganą, tokio ilgio va ir jau buvau apmokyta šaudyti, porą kartų į keptuvę šoviau, pataikiau į vidurį.“³⁰ Tačiau net ir turėdamos ginklus, tik nedaugelis kautynių metu jais pasinaudodavo. Antai Pyragių miško kautynių, kurioms 1946 m. liepos 6 d. vadovavo Jonas Žemaitis-Darius, metu stovykloje buvo apie 30 laisvės kovotojų, iš kurių mažiausiai dvi moterys. Partizanė Juzefa Ličkutė atsiminimuose rašė: „Čia, pas šiluviškius, man ir teko sutikti kautynes. Be manęs, čia dar buvo viena moteris – ryšininkė iš Kauno. [...] Jonas Žemaitis man ir ryšininkei liepė pasitraukti į saugesnę vietą, nesikauti.“³¹

248

Visgi esama įsimintinų pasakojimų apie tikras moteris kovotojas, kurių istorijos iškart po žūties būdavo apdainuojamos, plisdavo iš lūpų į lūpas. Tačiau neatmestina galimybė, kad šie pasakojimai pamažu vis labiau apaugo legendomis, nutoldami nuo realių įvykių. Tikslus įvykio aprašymas tampa sudėtingas dėl šaltinių stokos arba jų prieštaravimo ir patikimumo. Abiejų kariavusių pusių statistiniai duomenys gali būti netikslūs dėl nežinojimo (partizanų) arba sąmoningo aukų skaičiaus mažinimo (saugumo struktūrų). Pasakojama, kad Kalniškės mūšio karžygė Albina Neifaltienė-Pušelė, sužeidus abi kojas, ir toliau į priešą šaudė iš kulkosvaidžio³². Žemaičių apygardos partizanė Zofija Bagdonavičiūtė-Virginija, atsišaudydama iš kulkosvaidžio, nušovė ne vieną priešą, bet liko ištikima priesaikai ir tik paskutiniu šoviniu atėmė sau gyvybę³³. Prisikėlimo apygardos partizanė Ona Brazauskaitė-Vaikutis galėjo išvengti mirties, tačiau didvyriškai apgynė savo bendražygius. Sodyboje, išdavus bunkerį, žuvo jos brolis ir mylimasis; pamačiusi tai iš ūkinio pastato antrojo aukšto (bunkeryje tuomet nebuvo tik dėl atsitiktinumo), sulaukė, kol operaciją vykdę kariškiai kieme susirinks vienoje vietoje, ir pradėjo į juos šaudyti iš automato. Paskui ir pati nusišovė³⁴. Suprantama, kad saugumo struktūrų dokumentuose tokie pasakojimai nefigūruoja, tačiau tai nepaneigia fakto, kad jų buvo. Net ir tos partizanės, kurios liko gyvos, kalėjo lageriuose, sugrįžusios į tėvynę savo patirtį partizanaujant lygina su buvimu

²⁹ NOREIKA, Dainius. *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2020, p. 80.

³⁰ Jadvygos Brazauskaitės (g. 1927 m.) prisiminimai, 2013-04-04. Užrašė Aistė Čepulytė ir V. Vaitkevičius, talkinami Manto Lapeikos.

³¹ LIČKUTĖ, Juzefa. Jonas Žemaitis – kokį aš pažinojau. In *Kęstučio apygardos partizanai* (Aitvarai, t. 6). Ats. red. Juozas GIRDIJAUSKAS. Kaunas, 1998, p. 45.

³² NOREIKA, Dainius. Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslas detalė. *Genocidas ir rezistencija*, 2012, nr. 1 (31), p. 105.

³³ ŠORIENĖ, Genovaitė. Ką prisimenu apie Zofiją Bagdonavičiūtę. In *Erškėčių keliu*. Sud. Monika ALŪZAITĖ-KULIČAUSKIENĖ. Kaunas, 1996, p. 78.

³⁴ Elvyros Tugaudytės-Savickienės prisiminimai, 2013-07-02. Užrašė A. Čepulytė ir V. Vaitkevičius, talkinami M. Lapeikos.

tarp vilkų. Ir tai nėra tik skambi metafora, veikiau išgyvenimo strategija, kurios teko išmokti gyvenant sudėtingomis sąlygomis³⁵.

Išskirtiniu atveju tapo Pietų Lietuvos srities vado Sergijaus Staniškio-Lito sprendimas 1952 m. rugpjūtį atkurti Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės Dešinio tėvūnija, o jos vade paskirti buvusią ryšininkę Antosę Kurtinytę-Liepą, jos pavaduotojomis – Reginą Jančiauskaitę-Pempę ir Moniką Marčiulaitytę-Nykštukę. Jaunoms moterims srities vadas patikėjo ir užduotį: sunaikinti MGB provokatorius Evaltą Gasnerį ir Alfonsą Uką, dėl kurių kaltės žuvo septyni Geležinio Vilko rinktinės partizanai. Surinkus žvalgybinę informaciją, galutiniam aktui įvykdyti kartu buvo pakviesti partizanai Leonas Kazlauskas-Bijūnas ir Vitas Stanaitis-Aidas³⁶. Tačiau gana greitai, tų pačių metų lapkričio 7 d., A. Kurtinytė buvo areštuota, o 1953 m. kovo mėn. nuteista 25 metams lagerio, 5 metams be teisių, su turto konfiskavimu³⁷.

PARTIZANĖ ŠTABO DARBUOTOJA. Joana Railaitė-Neringa dar iki pasitraukimo į mišką, gyvendama nelegaliai Krakių moterų vienuolyne, tapo partizanų rėmėja ir ryšininke³⁸. O kai 1948 m. pavasarį ištekėjo už Algimanto apygardos vado, netrukus tapusio Rytų Lietuvos srities vadu, Antano Slučkos-Šarūno, ir pati pasirinko gyvenimą bunkeryje. J. Railaitės pavyzdys nėra dažnas, kad dalinyje esanti partizano žmona eitų kokias nors aukštesnes pareigas. Tačiau J. Railaitė buvo baigusi buhalterių kursus, dėl to, tikėtina, būdama partizanų štabe ėjo Ūkio skyriaus viršininkės pareigas, buvo Rytų Lietuvos srities štabo sekretorė. Atsiminimuose minima, kad Algimanto apygardos štabe dirbusi J. Railaitė spausdindavo mašinėle įvairius tekstus, dauginavo iš kitur gautą spaudą, atsišaukimus, įvairius vadovybės įsakymus, agitacinius lapelius³⁹. Išlikęs partizanės J. Railaitės parengtas Algimanto apygardos pareigybinių ženklų ir uniforminių simbolių projektas⁴⁰.

SPAUDOS BENDRADARBĖ. Partizanų pagrindžio leidiniuose savo tekstus spausdino ne viena laisvės kovotoja. Išlikusiame Adolfo Ramanausko-Vanago pranešime nenustatytai laisvės kovotojai Rytei rašoma: „Jūsų pasiūstas rašinėlis „Atėjūnų auka“ mus sužavėjo. Dėl vietos stokos jį atspausdinom sutrauktai dviejuose „MYLĖK TĖVYNĘ“ egz. Pagal galimybę, pageidautume tokių kūrinių, kuriuos būtų galima atspausdinti vienam numeryje.“⁴¹ Tačiau būta ne tik pavienių atvejų, bet ir moterų, kurios dirbdamos štabe buvo atsakingos už spaudos leidybą. Antai nuo 1952 m. partizane tapusi Irena Petkutė savo kūrybos eilėraščius ir prozos tekstus pagrindžio spaudoje

³⁵ REINSONE, S. Op. cit., p. 411.

³⁶ PEČIOKAITĖ-ADOMĖNIENĖ, B. *Paskutinieji*. Kaunas, 2000, p. 35, 42–44.

³⁷ Pabaltijo karinės apygardos Karo tribunolo nuosprendis A. Kurtinytei, 1953-03-09–11. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 25953/3, t. 6, l. 381–182.

³⁸ *Laisvės kovotojų prisiminimai...*, d. 8, p. 33.

³⁹ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai...*, d. 4, p. 383.

⁴⁰ *Už laisvę ir tėvynę*. Sud. Dalia KUODYTĖ, Eugenijus PEIKŠTENIS, Dalius ŽYGELIS. Vilnius, 2004, p. 57.

⁴¹ X dalinio vado A. Ramanausko pranešimas rėmėjai, 1946-12-15. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 10, l. 5.

spausdino jau nuo 1950 m., tačiau aktyviau į šiuos darbus įsitraukė tapusi Žemaičių apygardos partizane Neringa. Čia jai patikėta redaguoti apygardoje leistus leidinius „Malda girioje“, „Laisvės kovų aidai“, „Laisvės balsas“⁴². 1953 m. rugpjūčio 27 d. apsupta bunkeryje, pasiduoti atsisakė ir, tesėdama duotą priesaiką, nusišovė⁴³.

PARTIZANĖ SLAUGYTOJA. Ligos ir sužeidimai laisvės kovotojų gretose buvo kasdienybės dalis. Sloga, kosulys, karščiavimas buvo gana įprasta būseną, tad į šiuos negalavimus dėmesio per daug nekreipta. LLKS Visuomeninės dalies viršininkas Juozas Šibaila-Merainis raporte dėl LLKS Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininko Broniaus Liesio-Nakties apdovanojimo po mirties rašė: „Ilgo P[artizanų] buvimo laiku buvo netekęs sveikatos – beveik visą laiką dirbo su pakilusia temperatūra, bet į tai tiek tekreipė dėmesio, kad visomis savo jėgomis save sutramdytų ir kad savo liga nesudarytų kitiems kokių nors nesmagumų.“⁴⁴ Tačiau visais rimtesniais atvejais, ypač sužeidimais po kautynių, tekdavo rūpintis patikimiems gydytojams, slaugytojoms, medicinos studentėms. Antai iki partizanavimo vaistinėse dirbusi Izabelė Vilikaitė gydė, pro rugio šiaudą maitino 1949 m. rugpjūčio 13 d. Užpelkių miško kautynėse sunkiai sužeistą Lauryną Mingėlą-Džiugą⁴⁵. Dar atsakingesnė užduotis teko partizanų slaugei Marijonai Žiliūtei-Eglei. 1952 m. pavasarį ji buvo iškviesta slaugyti mikroinsulto ištikto ir paralyžiuoto LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto. Nors bunkerio sąlygos buvo itin nepalankios gydymui, M. Žiliūtei kartu su bendražygiais Juozu Palubecku-Simu ir Elena Palubeckaitė-Liudu pavyko per metus J. Žemaičio sveikatą gerokai sustiprinti⁴⁶.

Ryškiausi partizanų gydytojos atveju galėtume laikyti Tauro apygardos partizanės Angelės Senkutės-Aušrelės istoriją. 1946 m. gegužę į mišką pasitraukusi Marijampolės ligoninės Chirurgijos skyriaus gailėstingoji seselė buvo tikras išsigelbėjimas laisvės kovotojams. Ji ne tik teikė būtinąją pagalbą sužeistiesiems, bet išlikusi fotografija liudija miško sąlygomis atliekamą operaciją. Nuo pat pradžių ji buvo Vytauto rinktinės Sanitarijos skyriaus viršininkė, nuo 1949 m. rudens – dar ir rinktinės Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininkė bei rinktinės raštvedybos vedėja. 1950 m. lapkritį tapo Tauro apygardos Sanitarijos poskyrio viršininke. Žuvo agentų smogikų operacijos metu 1952 m. birželio 22 d.⁴⁷

RYŠININKĖ. Didžioji dalis partizanų, iki pasitraukiant į mišką, buvo rėmėjos arba ryšininkės. Daugelis moterų atliko svarbų ir dar menkai įvertintą darbą visą partizaninio

⁴² VOVERIENĖ, Ona. *Žymiausių XX amžiaus moterys: partizanės, ryšininkės, tremtinės, kovotojos*. Kaunas, 2005, p. 231.

⁴³ ĖMUŽIS, M. Op. cit., p. 165.

⁴⁴ LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos (LBV) raportas nr. 201 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (LV) [nuorašas], 1949-09-22. TRM rinkiniai, GEK 3029.

⁴⁵ Julijonos Mikniūtės-Petrėtienės (1934 m.) prisiminimai, 2012-03-01 ir 2013-03-15. Užrašė A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius.

⁴⁶ GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, Nijolė. *Žuvusiųjų prezidentas*. Vilnius, 2007, p. 336.

⁴⁷ *Trečioji vėliavos spalva: prisiminimų rinktinė*. Sud. Aldona VILITIENĖ. Vilnius, 1996, p. 264–269.

karo laikotarpį. Dauguma jų nedėvėjo karinių uniformų, nemokėjo taikliai šaudyti ir niekada nepakėlė ginklo. Nepaisant to, buvo labai arti, tiksliau – tarp kovotojų. Atrodo, Lietuvos istorijoje nėra kito atvejo, tarpsnio, kai moterys reiškė tiek daug – dokumentai, laišakai, spauda, perduodamos naujienos, derinami veiksmai, skleidžiamos žinios jungė kovotojų būrius, būrius – į rinktines, rinktines – į apygardas, apygardas – į sritis. Ryšininkų pastangomis laisvės kovotojams pavyko susitelkti į Lietuvos laisvės kovos sąjūdį (LLKS).

Visos kalbintos štabų ryšininkės lyg susitarusios kartojo, kad jų indėlis partizaniniame kare buvo menkas, nes kovotojai yra tie, kurie kovoja su ginklu. Ne išimtimi tapo Rožė Jankevičiūtė-Žalnierienė, kuri susitikimo metu pokalbį pradėjo nuo to, kad neturinti ką papasakoti, buvusi visai nereikšminga. R. Jankevičiūtė nuo mažens svajojo būti gydytoja, todėl baigusi gimnaziją atvyko į Vilnių studijuoti mediciną. Tačiau dėl saugumo persekiojimų ir bandymų verbuoti, būdama penktame kurse, karininko Kazio Ladigos žmonos Stefanijos Ladigienės paraginta, pasitraukė į nelegalų gyvenimą. Mediciną išmanančių laisvės kovotojų labai trūko, todėl R. Jankevičiūtė atliko svarbų ir reikšmingą darbą, rūpindamasi partizanų sveikata bei mokydama juos suteikti pirmąją pagalbą: pamatuoti pulsą, pažinti vaistus, kaip juos suleisti į raumenis ir veną⁴⁸. Prieš pat jos areštą Prisikėlimo apygardoje buvo suplanuoti medicinos kursai laisvės kovotojams, tačiau dėl didelių sovietinės kariuomenės siautimų atšaukti⁴⁹.

Išsilavinusi moteris netruko užsitarnauti partizanų vadų simpatijas. Ji tapo ištikima J. Žemaičio ir kitų Vyriausiosios vadovybės narių ryšininke, keliavo po Lietuvą su pačiomis svarbiausiomis užduotimis ir kaip ryšių įgaliotinė daugiausia žinias perduodavo žodžiu. 1948 m. liepą R. Jankevičiūtė buvo areštuota. Prasidėjo žiaurūs tardymai. Nepakėlusios kankinimų, mėgino dukart nusižudyti, tačiau mirė sulaukusi garbaus amžiaus⁵⁰.

LAISVĖS KOVOTOJA-AGENTĖ. Sovietinės agentūros, informatorių klausimas visada buvo sudėtingas, nevienareikšmis. Svarbu pažymėti, kad lytis neturėjo įtakos žmogaus apsisprendimui kolaboruoti ar ne. Reikia pripažinti, kad skaudžių išdavysčių būta ir palūžusių moterų gretose. Vienas ryškiausių yra Vyriausiosios partizanų vadovybės įgaliotinė Marytės Pranevičiūtės-Vaivos atvejis. 1950 m. birželio 6 d. ji buvo areštuota, palūžusi ir neatlaikiusi psichologinio spaudimo tapo agente „Paulina“; prisidėjo sunaikinant LLKS Tarybos narį Leonardą Vilhelmą Grigonį-Užpalį ir jo apsaugos dalinį⁵¹. Tačiau ne viena istorija liudija ir kitokį saugumo agentėmis užverbuotų

⁴⁸ Rožės Jankevičiūtės-Žalnierienės (g. 1923 m.) prisiminimai, 2013-06-10. Užrašė A. Čepulytė, Žilvinas Montvydas ir V. Vaitkevičius.

⁴⁹ R. Jankevičiūtės apklausos protokolas, 1948-08-30. LVA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 1, l. 195-203.

⁵⁰ Rožės Jankevičiūtės-Žalnierienės (g. 1923 m.) prisiminimai, 2013-06-10. Užrašė A. Čepulytė, Ž. Montvydas ir V. Vaitkevičius.

⁵¹ PETRAUSKIENĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius, 2017, p. 85, 92.

moterų likimą. Nereta sutikdavo dirbti priešui tam, kad būtų paleista ir galėtų įsilieti į partizanų gretas.

Izabelė Vilimaitė ryšius su partizanais palaikė nuo 1947 m., tačiau aukštas – Algimanto apygardos vado ryšių įgaliojimas su Žemaitija – pareigas gavo 1948 m. pavasarį. Jos rankose bei lūpose atsidūrė svarbiausi vadų raštai ir nutarimai, spauda, laiškai, net štabo inventoriūs, tačiau 1949 m. vasario 7 d. ryšininke pateko į čekistų rankas. Po tardymų I. Vilimaitė buvo užverbuota agentės „Tamaros“ slapyvardžiu ir paleista⁵². Nepaisant to, kad atvykusi pas partizanus prisipažino apie užverbavimą, jai dėl išdavysčių Aukštaitijoje buvo surašytas Karo lauko teismo sprendimas – mirties bausmė. Tačiau pasitikėjimą išreiškė Prisikėlimo apygardos vyrai ir priėmė ryšininke į savo gretas partizanės statusu⁵³.

252

Treji metai atsidavusios kovos kartu su partizanais 1952 m. pavasarį pasitiko abejonėmis ir prašymu pasitraukti ne tik į legalų gyvenimą, bet ir bandyti išvykti į JAV pas artimuosius. Iš I. Vilimaitės laiško LLKS Visuomeninės dalies viršininkui Juozui Šibailai-Merainiui: „Man negaila mano veiklos indėlio bendroje kovoje ir niekada aš nemansiu, jog tai būtų neapgaltoto žingsnio. [...] Tačiau dabartinė mano padėtis, kai aš čia jaučiuosi tik nereikalingu daiktu, yra visiškai nepavydėtina.“⁵⁴ Pasitraukti iš aktyvios kovos partizanė nespėjo, nes tų pačių metų spalio 3 d. išduota žuvo kartu su bendražygiais Stasiu Satkumi-Audroniu ir Dominyku Grumuldžiu-Darbininku Z. Gri-gaitienės sodyboje buvusiame bunkeryje⁵⁵.

Tai tik keletas skirtingų laisvės kovotojų „vaidmenų“ partizaninio karo kontekste. Dalies jų funkcijos sutapo, dalies buvo gana tikslios. Partizanų ir ryšininčių likimai skirtingi. Trūksta tikslios statistikos apie kovose žuvusias, areštuotas ar nubaustas mirties bausme, tačiau būta ir tokių. Antai Albina Bunevičiūtė, ryšininke slapyvardžiu Gražuolė (kaip partizanė, ji vartojo slapyvardį Aušrelė), Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinėje partizanauti pradėjo 1949 m. vasarą. Nepraėjus nė pusmečiui, partizanė Aušrelė buvo sulaukyta. Nepaisant trumpo partizanavimo laiko, vos 20-ies metų mergina buvo nuteista mirties bausme. Pagrindinis ją lydėjęs kaltinimas, kad A. Bunevičiūtė dalyvavo 1949 m. birželio 26 d. sušaudant Prienų valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoją Kazlauską⁵⁶. Drąsi mergina per tardymus nuolatos kartojo, kad į kovą įsiliejo sąmoningai, Lietuvą mato be rusų okupantų ir laisvai valdomą lietuvių. Vieni paskutinių jos žodžių teisme buvo: „Aš esu įsitikinęs tarybų valdžios priešas ir nekenčiu jos ir komunistų.“⁵⁷

⁵² Agentūrinės bylos „Išsigimėliai“ (apie lietuvių tautinio pogrindžio narius) išvada, 1954-08-07. LVA, f. K-30, ap. 1, b. 721, l. 54.

⁵³ Raportas Jūros srities vadui, 1952-04-29. LVA, f. K-30, ap. 1, b. 721, l. 288–298.

⁵⁴ I. Vilimaitės laiškas J. Šibailai, 1952-05-16. LVA, f. K-30, ap. 1, b. 721, l. 300 ap.

⁵⁵ Šiaulių apskrities MGB 2N valdybos viršininko Popov operacijos aktas, 1952-10-03. LVA, f. K-30, ap. 1, b. 721, l. 21–22.

⁵⁶ LSSR MVD Karo tribunolo nuosprendis A. Bunevičiūtei, 1950-04-18. LVA, f. K-1, ap. 58, b. 37311/3, t. 1, l. 265, 266.

⁵⁷ LSSR MVD Karo tribunolo teismo metu A. Bunevičiūtės duoti parodymai, 1950-04-18. LVA, f. K-1, ap. 58, b. 37311/3, t. 1, l. 260, 260 ap.

Ir priešingai, nei rašyta Tauro apygardos vado įsakyme („[moterys] stato visus dalinius į mirtiną pavojų – išdavimą“), jos tardymų metu nesiskyrė nuo vyrų: dalis atlaikė visas kančias ir neišdavė žinomų bunkerių bei partizanų, kitos palaužtos fizinių ir psichologinių sunkumų kalbėjo tai, ką norėjo girdėti saugumo struktūrų darbuotojai. Įsimintinas Prisikėlimo apygardos ryšininkės Elvyros Tugaudytės-Savickienės pasakojimas apie tardymus. Į MGB tardytojo reikalavimą išduoti jai žinomus bunkerius, ryšininkė atsakė: „Čia yra bunkeris, tokį galiu parodyti“, ir pakėlė sijono kraštą. Už tokį atsakymą buvo sumušta, tardymas nutrauktas, kalinė nuvesta į kamara⁵⁸. Asmeninis pasakojimas nesunkiai tikslinamas atsivertus ryšininkės baudžiamąją bylą. Nieko nuostabaus, kad toks grubus atsakymas nebuvo tardytojų fiksuotas, tačiau skaitant sulaikytosios baudžiamąją bylą matyti, kad tardytojams iš ryšininkės apie partizanus nepavyko nieko konkrečiau sužinoti⁵⁹.

Šeiminė (ne)laimė miške: partizanės žmonos ir motinos

Jau anksčiau atskleista, kad moterų pasitraukimas pas partizanus retai buvo nulemtas politinių motyvų. Žvelgiant į turimus duomenis, dažniausiai šį pasirinkimą lemdavo net ne amžius ar socialinis statusas, o šeiminiai klausimai. Nemaža dalis vyrų į mišką traukėsi namuose palikdami žmoną ir vaikus. Saugumui apie tai išsiaiškinus, pastarieji buvo persekiojami, sulaikomi ir tremiami. Dėl šios ir kitų priežasčių dalis moterų ėjo į kovą kartu su savo vyrais, kitos – kovoje už laisvę atrasdavo savo išrinktuosius. Remiantis Ž. Smolskutės statistiniais duomenimis, ištekėjusių partizanų iš visų buvusiųjų miške buvo apie 72 proc.⁶⁰

Nors anksčiau aptarti įvairūs moterų portretai partizanaujant, visgi nemaža dalis moterų daliniuose nėjo jokių svarbesnių pareigų, nedirbo štabe, nebuvo slaugėmis, tačiau jų rūpesčiu tapo ūkis: maisto ruošimas, drabužių skalbimas ir taisymas. Jos, būdamos greta savo brolių ir vyrų, tarsi gyveno natūralų šeimos gyvenimą⁶¹, tik ne savo namuose, o su svetimais žmonėmis ir nuolatiniu mirties pavojumi. Devynerius metus partizanavusi latvių partizanė Lidija Kalcenava apie santykius su sužadėtinium prisiminė, kad „tai buvo toli gražu ne romantika, kaip kai kurie įsivaizduoja“⁶².

Etnologė Angelė Vyšniauskaitė pažymi, kad Antrasis pasaulinis karas ir totalitarizmo ženklų pažymėti pokario metai nebuvo palankūs nei natūraliai demografinėi, nei dvasinei ir kultūrinei lietuvių šeimos raidai⁶³. Nepaisant šios sudėtingos visuotinės padėties,

⁵⁸ Elvyros Tugaudytės-Savickienės (g. 1928 m.) prisiminimai, 2013-07-02. Užrašė A. Čepulytė ir V. Vaitkevičius, talkinami M. Lapeikos.

⁵⁹ E. Tugaudytės ir kitų baudžiamoji byla, 1950–1991 m. *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 18010/3.

⁶⁰ SMOLSKUTĖ, Ž. Op. cit., p. 55.

⁶¹ Plg. REINSONE, S. Op. cit., p. 402.

⁶² *Ibid.*, p. 407.

⁶³ VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė, KALNIUS, Petras, PAUKŠTYTĖ, Rasa. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius, 1995, p. 188.

šeimos partizaninio karo metais buvo kuriamos, nors kai kurie partizanai į tai žvelgė kritiškai. Antai 1948 m. partizanas Lionginas Baliukevičius-Dzūkas savo dienoraštyje rašė: „Mes turim tik vieną tikslą, tik vieną idėją – Laisvą Lietuvą, o visa kita išnyko. Taip, taip, šeima, vaikai... Kažin ar bus mums lemta sukurti šeimas? Aš galvoju apie save. Man vis dažniau kyla apie tai mintys, bet... Jeigu ne šis „bet“, galbūt tada ir būtų galima. Tame „bet“ paslėpti didžiausi mano vidaus sunkumai.“⁶⁴ Dar griežčiau šeimos klausimu pastarasis pasisakė kiek vėliau, eidamas Dainavos apygardos vado pareigas:

„[...] Ten, kur moteris bunkeryje gyvena su savo vyru (aišku, partizanu), ten susidaro šeima. Tokia šeima visados turi visokių pašalinių šeimyninių reikalų, neleidžiančių vedusiam pilnai atlikti savo, kaip partizano, tiesiogines pareigas.

Moteris beveik visados jaudinasi, kad vyras išeina į žygį, o ypač jei tas žygis surištas su kiek didesne rizika. Prasideda slapti žmonos maldavimai, kad vyras kaip nors stengtųsi dažnai išvengti eiti į žygius, kad daugiau būtų su ja. Vyras, paklašęs savo žmonos, tampa sėsliu partizanu. Visas jo anksčiau rodytas aktyvumas, iniciatyva, drąsa ir t. t. palengva dingsta. Partizanų tarpe kyla nepasitenkinimas.

Moterį palikti vieną slėptuvėje nepatogu. Turi kas nors iš kartu esančių partizanų likti su ja. Tokiu būdu vienas partizanas, dažnai reikalingas tam, kad dalyvautų žygyje, turi likti slėptuvėje.

Blogiausia yra tada, kada reikia vykdyti kokį nors uždavinį, surištą su gyvenamosios vietovės iššifravimu, ir dėl to ją reikia kuriam laikui apleisti. Tokiais atvejais nėra kaip moterį vieną palikti, o juo labiau ją su savimi vestis. Buvo taip, kad partizanai negalėjo atlikti uždavinių ar uždelsė jų vykdymą dėl to, kad jie negalėjo palikti moters vienos, nes nenorėjo rizikuoti jos gyvybe.

Yra buvę atsitikimų (pvz., Gardino tėvūnijoje, Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto tėvūnijoje, kad partizanai pradėjo su savo žmonomis nesugyventi. Kilo barniai, kurie apėmė visą skyrių. Tų nemalonumų pašalinimui jau nepakako net tėvūnijos vado. Teko kitiems pareigūnams spręsti juos ir gaišti laiką.

Gyventojai taip pat neigiamai atsiliepia apie partizanų gyvenimą su moterimis. Jų atsiliepimai dažnai yra teisingi ir pagrįsti. Be to, gyventojai dažnai nenori leisti daryti pas save slėptuvių tiems partizanams, kurių tarpe yra moteris.

Šiuo metu moterys į partizanų eiles gali būti priimtos tik ypatingais išimties atvejais [...].“⁶⁵

⁶⁴ Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis. 1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d. Sud. Algis KAŠĖTA. Vilnius, 2008, p. 49.

⁶⁵ Laisvės kovos 1944–1953 metais..., p. 411–412.

Nepaisant kai kurių labiau asmeninių negu formaliai įteisintų nuostatų, net aukščiausi vadai partizaninio karo metais kūrė šeimas: pavyzdžiui, 1945 m. spalio 7 d. slapta Nedzingės bažnyčioje su Birute Mažeikaite susituokė A. Ramanauskas⁶⁶, o Bronius Liesis-Naktis buvo susižadėjęs su ryšininke Leonora Grigalavičiūte-Vida. Tik pastarojo žūtis nutraukė sužadėtinių planus tuoktis⁶⁷. Tokiomis akimirkomis atrodavo, kad net ir nuolatiname mirties pavojuje gyvenimas teka sava vaga. Žiauria partizanų kasdienybę pripildydavo vestuvių šventė. Partizanų bažnytinės santuokos buvo rengiamos maldos namuose, sodybose, miške. Pavyzdžiui, Šiluvos, Šiaulėnų apylinkėse veikusių partizanų dalinyje šiandien žinomos mažiausiai penkios partizanavimo metais susituokusios poros. Įsimintinos trijų porų vestuvės Jono Petrašiūno sodyboje Didmiškio kaime (dab. Radviliškio r.). Iškvieštas Šaukoto kunigas Vytautas Radzevičius vienu metu sutuokė Viktorą Žiogą ir Janiną Dzimidaite, Leoną Caporkų ir Aleksandrą Radzevičiūtę bei Bronių Muklicką ir Teresę Milkytę. Besituokiantieji buvo vieni kitiems liudininkai. Santuoka buvo įregistruota bažnytiniuose metrikuose. Tolešnis šeimų likimas panašus: visi trys vyrai žuvo partizanaudami, o jų vaikus užaugino artimieji⁶⁸.

Išskirtiniu atveju galima laikyti Kęstučio apygardos Butigeidžio rinktinės partizanės Zuzanos Montvydaitės-Darškienės-Aleknienės istoriją. Ji partizanaudama susituokė dukart. 1948 m. ištekėjo už partizano Stepono Darkšio, tačiau jis 1949 m. žuvo. Antrą kartą ištekėjo 1950 m. už būrio vado Domo Aleknos. Ši šeiminė laimė taip pat truko neilgai. Sutuoktiniai netrukus buvo areštuoti, vyras nuteistas mirties bausme, o partizanė Eglė – 25 metams lagerio ir 5 metams be teisių⁶⁹. Išskirtinumu galima laikyti ne tik asmeninę šios partizanės patirtį, bet ir tai, kad santuoka su partizanu D. Alekna buvo dokumentuota sutuoktuvių aktu su tiksliais besituokiančiųjų duomenimis. Ji kaip liudininkai slapyvardžiais pasirašė devyni partizanai ir du ryšinininkai⁷⁰.

Algimanto apygardos partizanas Jonas Kadžionis 1949 m. miške susituokė su partizane Malvina Gedžiūnaite. 1950 m. gruodžio 22 d. jauna partizanų šeima šiandien atstatytame bunkeryje Dabužių miške (dab. Anykščių r.) susilaukė sūnaus⁷¹. Kęstučio apygardos partizanų Vlado Mišeikio ir Aldonos Gedutytės vestuvės įvyko dalyvaujant Varlaukio klebonui 1950 m. gegužės 15 d. Paltiniškės miške (dab. Tauragės r.). Iki

⁶⁶ RAMANAUSKAS-VANAGAS, Adolfas. *Daugel krito sūnų... partizanų gretose*. Parengė Algis KAŠĖTA. 2-oji laida. Vilnius, 2007, p. 560.

⁶⁷ Leonoros Grigalavičiūtės-Rubinės (g. 1923 m.) prisiminimai, 2013-06-06. Užrašė A. Čepulytė ir V. Vaitkevičius, talkinant M. Lapeikai.

⁶⁸ Aleksandros Radzevičiūtės-Caporkienės-Liaudeneckienės (g. 1925 m.) prisiminimai, 2015-12-07. Užrašė A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius, talkinant K. Kuisytei ir V. Indrulėnaitei.

⁶⁹ Pabaltijo karinės apygardos Karo tribunolo nuosprendis Z. Montvydaitei, 1951-05-22. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41752/3, t. 3, l. 182.

⁷⁰ Zuzanos Montvydaitės-Darškienės ir Domo Aleknos sutuoktuvių aktas, 1950-07-20. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41752/3, t. 3, l. 57-7.

⁷¹ Jono Kadžionio (g. 1928 m.) prisiminimai, 2011-07-09. Užrašė A. Čepulytė ir Gediminas Petrauskas.

nepriklausomybės atkūrimo buvo išsaugota jaunavedžių nuotrauka. 1951 m. kovo 19 d. bunkeryje ant Ančios upelio kranto jauna Mišeikių šeima žuvo⁷².

Jautrus yra motinos paveikslas karo pasakojimuose. Skaudūs prisiminimai apie partitįs regint ant grindinio pamestus ir išniekintus savo vaikus, tačiau nepaisant to, būtent jos laimindavo sūnus ir dukras, išeinančius partizanauti. J. Brazauskaitė dalinasi prisiminimais apie partizanauti išėjusius brolius: „Vat aš irgi atsimenu, kad mama su dideliu kryžium labai peržegnojo juos, o tete: tik, vaikai, žiūrėkit, nenaudokit ginklo be reikalo, bet jeigu reikės – garbingai.“⁷³ Tačiau kur kas sudėtingesnis, menkai tyrinėtas partizanų motinų pasakojimas. Vienos jų į mišką traukėsi palikdamos savo mažamečius vaikus artimiesiems, kitos – miške gimdė vaikus, o juos augino savi, bet kartais visai svetimi žmonės. Pasakojama, kad jau minėtos partizanės Z. Bagdonavičiūtės sūnus augo Klevinio pavarde, nes buvo rastas po klevu⁷⁴.

256

Būta ir kitokių istorijų, kai užsimezgusi gyvybė nutrūkdavo kartu su pasiaukojančia motinos žūtimi laisvės kovoje. 1950 m. rugpjūčio 9 d. išduoti bunkeryje gyvi priešui nepasidavė Romualdas Šukevičius-Jogaila ir Prisikėlimo apygardos vado Povilo Morkūno sesuo ryšininkė Juzefa Morkūnaitė-Lakštutė, kuri žūties dieną jau buvusi nėščia⁷⁵. 1951 m. kovo 28 d. Žalpių miške (dab. Kelmės r.) buvo apsuptas bunkeris su septyniais partizanais. Jie mėgino trauktis iš apsupties. Pasakojama, kad pasistačiusi ant pamiškės akmens kulkosvaidį, kūdikio besilaukianti 23 metų Jadvyga Janušaitė-Milkintienė bandė pridengti atsitraukiančius kovos draugus, tačiau žuvo kartu su vyru Juozapu Milkintu bei trimis laisvės kovotojais⁷⁶. Partizanų poetė Diana Glemžaitė-Bulovienė padirbtais dokumentais gimdė Kauno klinikų Gimdymo skyriuje, tačiau sunkios partizanavimo sąlygos lėmė tai, kad dukra, kurią norėta pavadinti žuvusio vyro brolio Jono Bulovo garbei Jone, gimė negyva⁷⁷.

Mįslingas artimiesiems buvo partizanės Genovaitės Juodytės gyvenimas. Aštuonių asmenų šeima buvo išdraskyta jau antrosios sovietinės okupacijos pradžioje. Du broliai nuo pirmųjų dienų pasitraukė pas partizanus, seserys ėmė slapstytis, tėvai ir viena sesuo 1945 m. pradžioje ištremiti, iš kur nė vienas į Lietuvą jau nebegrįžo⁷⁸. Slapstytis ėmė tuomet vos šešiolikos metų sulaukusi Genovaitė. Artimieji teigia,

⁷² Alfonso Gedučio (g. 1927 m.) prisiminimai. *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 19, p. 200–202.

⁷³ Jadvygos Brazauskaitės (g. 1927 m.) prisiminimai, 2013-04-04. Užrašė A. Čepulytė ir V. Vaitkevičius, talkinant M. Lapeikai.

⁷⁴ KLEVINIENĖ, Salomėja. Partizanės sūnus. In *Erškėčių keliu...*, p. 147.

⁷⁵ MEŠKAUSKAS, Ignas. *Kraupūs žodžiai. Kėdainių krašto pokario tragedijos metraštis*. D. 2. Kėdainiai, 1996, p. 63.

⁷⁶ KLIMAŠAUSKAS, Bronislovas. Maža upė – didelių įvykių liudininkė, 2016-04-20. *Bičiulis* [interaktyvus], [žiūrėta 2020-12-10]. Prieitis per internetą: <<https://www.biculis.net/?p=3329>>.

⁷⁷ GLEMŽAITĖ, Diana. *Mes mokėsim numirti: Lietuvos pasipriešinimo kovų poezija*. Sud. Vytautas AMBRAZAS, Vidmantas JANKAUSKAS. Vilnius, 1994, p. 14.

⁷⁸ JUODYTĖ-VELUTIENĖ, Birutė. Laisvės kovos prie Luknės. In *Tėvynei jo plakė širdis*. Sud. Algimantas PETRAUSKAS. Kaunas, 2005, p. 54.

kad jau tada ji pasiprašė pas partizanus, o išlikusios laisvės kovotojų sudėties žinios rodo, kad partizanų gretose G. Juodytė buvo nuo 1947 m. vasario 26 d.⁷⁹ Nėra tiksliai žinoma, kada jauna mergina ištekėjo už devyneriais metais vyresnio partizano Romualdo Pracišausko-Hamiro, tačiau šeimine laime jie džiaugėsi neilgai. 1948 m. kovo 10 d. trylikos asmenų partizanų dalinys buvo apsuptas. Sovietams atidengus ugnį, kautynių metu žuvo du laisvės kovotojai, tarp jų ir būrio vadas R. Pracišauskas. Kokia drama tuomet vyko Kaunetiškių kaimo laukuose, liudija 1949 m. spalį užrašyti partizano Jono Šukio-Liutauro prisiminimai:

„Hamiras gauna nuo priešo kulkosvaidžio antrą mirtiną smūgį per vidurius. Skausmo suimtas pakyla nuo žemės, išsitiesęs visu aukštumu, jau turėdamas negailestingą pistoletą. Pribėgusi jo žmona šaukia ir minėdama jo tikrąjį vardą, kad einam, aš tave vesiu. Bet jis išblyškusiu veidu į jos pusę atsigręžia ir ištaria jai paskutinius atsisveikinimo žodžius: Sudievu, Aldona. Atkeršykite už mane. Tuo kartu pakelia pistoletą prie smilkinio ir, nuaidėjęs negailestingas šūvio garsas nutraukia jauno ir pasiryžusio partizanų dalinio vado paskutinę gyvenimo stygą.

Žmona, mačiusi savo akyse mylimo žmogaus mirties tragediją, griebiasi pistoletą ir tą pačią akimirką pasiryžusi baigti taipogi savo kelionę šiame, taip klastingame pasaulyje. Bet staiga ją skubiai sulaiko motiniškas jausmas. Neišdrįsta pati žudyti dviejų gyvybių. Pribėgus prie pat esančio partizano prašo, kad ją nušautų, bet šiam atsisakius palieka amžinai gulėti savo vyrą.⁸⁰

Kaip ir kokiomis aplinkybėmis gimsta dviejų partizanų vaikas, nėra žinoma, tačiau remiantis išlikusiomis ūkinėmis partizanų apyskaitomis matyti, kad 1948 m. kovo pabaigoje 300 rublių skiriama Aldonos – toks buvo laisvės kovotojos slapyvardis – gydymui⁸¹. Kito mėnesio ūkinėje apyskaitoje pažymėta, jog Aldonai perduotas 700 rublių vertės naujagimio kraitelis⁸². Tolesnis vaiko likimas nežinomas, nes jį augino svetimi.

Po gimdymo G. Juodytė-Pracišauskienė iš kovos nepasitraukė. Pateko į štabą ir ėjo Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės štabo Informacijos skyriaus Spaudos ir propagandos poskyrio viršininkės pareigas. Žuvo 1950 m. gruodžio 29 d., kai į Jakaičiuose (dab. Raseinių r.) Butkienės sodyboje buvusį bunkerį priešą atvedė išvakarėse suimtas Lukšio dalinio vadas Jonas Mackevičius-Vygaudas. „[Povilas Morkūnas-]Ri-

⁷⁹ Kęstučio apygardos Knygnešio rinktinės Juozapavičiaus rajono asmeninės sudėties žinios, 1947-08-01. LYA, f. K-5, ap. 1, b. 72, l. 16.

⁸⁰ Kovų prisiminimai. *Laisvės kovų archyvas*, 1992, t. 3–4, p. 70.

⁸¹ Kęstučio apygardos Birutės rinktinės Nemuno rajono štabo ūkinė apyskaita už 1948 m. kovo mėn. LYA, f. K-5, ap. 1, b. 66, l. 5 ap.

⁸² Kęstučio apygardos Birutės rinktinės Nemuno rajono štabo ūkinė apyskaita už 1948 m. balandžio mėn. LYA, f. K-5, ap. 1, b. 66, l. 7 ap.

mantas išsiveržęs laimingai, o [G. Juodytė-Pracišauskienė-]Vytautas buvo sužeistas per vidurius ir pats nusišovęs“, – savo užrašų knygelėje pažymėjo Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės vadas Juozas Paliūnas-Rytas, kalbėdamas apie vos 21-erių sulaukusios laisvės kovotojos gyvenimo baigtį⁸³.

Apibendrinimas ir išvados

258

XX a. vidurio įvykiai ženkliai keitė žmonių gyvenimus. Antrasis pasaulinis karas, okupacijos ir partizaninio karo metai tapo išbandymu tiek inteligentijai, tiek kaimo gyventojams. Tokiame nestabiliame pasaulyje kito ir moters vaidmuo. Sovietinė siekiamybė visas moteris paversti lojaliomis valdžiai darbininkėmis nepasiteisino partizaninio karo metais, kai dalis moterų rėmė laisvės kovą, tapo partizanų ryšininkėmis, dalis ir pačios partizanavo. Dėl tokių savo pasirinkimų buvo teisiamos ir tremiamos. Ne visoms net ir po daugelio metų buvo leista sugrįžti į Lietuvą, o sugrįžusios neturėjo jokių teisių į orų gyvenimą toliau išgyvendamos trauminę patirtį.

Pabrėžtina, kad priešingai nei vyrai, moterys išimtinai retai tapdavo partizanėmis dėl politinių motyvų, tačiau rėmėjomis ir ryšininkėmis jos tapo vedinos meilės Tėvynei, reikšdamos ištikimybę ir prierašumą kovojantiems šeimos nariams.

Partizaninio karo ypatumu laikytina įvairių įsakymų ir nutarimų, kuriais nuo pat pirmųjų organizuotai veikusių partizanų dalinių mėginta vadovautis, gausa. Moterų klausimas netapo išimtis. Nors ir neišplėtotai, bet jau pirmieji įsakymai ir nutarimai kalbėjo apie moterų lygiateisiškumą kovoje. Vėlesni ypač griežta karine tvarka pasižymėjusių Tauro apygardos vadų nutarimai atliepė konservatyvios tarpukario visuomenės nuotaikas, kai moterų atžvilgiu reikštas nepasitikėjimas, o į dalinį priimti griežtai draudžiama. Visgi vėlesniais metais, o ir kitoje Lietuvos dalyje, moterys partizaniniame kare dalyvavo gana aktyviai, atlikdamos palaikančių rėmėjų, ištikimų ryšininkių, atsidavusių kovotojų su ginklu rankose vaidmenis.

Buvimas tarp aktyvių kovotojų reiškė papildomas pareigas, didesnius įsipareigojimus, didesnę grėsmę. Žinodamos, kas jų laukia, nemaža dalis moterų traukėsi pas partizanus: ėjo štabo darbuotojų, spaudos bendradarbių, slaugytojų pareigas. Kitos atliko iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, nepastebimą, bet reikšmingą ūkio ruošos darbą. Vienos jų buvo bendražygės, kovos sesės, kitos mylimosios, žmonos. Partizaninio karo ypatumas – šeima ir vaikai. Pasaulinių karų kontekste kovotojų gretose šeimos nekuriamos, santuokiniai vaikai negimdomi. Šis bruožas piešia kitokį, artimesnį, asmenišką, intymesnį laisvės kovose dalyvavusių asmenų portretą.

⁸³ Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės vado J. Paliūno užrašų knygelė, 1951 m. *LVA*, f. K-5, ap. 1, b. 211, l. 53 ap.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ABROMAVIČIUS, Stanislovas; JUODIS, Darius. *Jonas Misiūnas-Žalias Velnias*. Kaunas, 2015.
- ĖMUŽIS, Marius. *Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*. Vilnius, 2020.
- GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, Nijolė. *Žuvusiųjų prezidentas*. Vilnius, 2007.
- KASPARAS, Kęstutis. *Lietuvos karas*. Kaunas, 1999, p. 438.
- KRIPIENĖ, Enrika. Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose. *Genocidas ir rezistencija*, 2020, nr. 1 (47), p. 81–96.
- Lietuvaitė: moters vieta ir vaidmuo visuomenėje*: konferencijos medžiaga. Ats. red. Ona VOVERIENĖ. Vilnius, 1997.
- NOREIKA, Dainius. Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslo detalė. *Genocidas ir rezistencija*, 2012, nr. 1 (31), p. 86–111.
- NOREIKA, Dainius. *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2020.
- PETRAUSKIENĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius, 2017.
- Prijaukintos kasdienybės 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*. Sud. Dalia MARCINKEVIČIENĖ. Vilnius, 2007.
- REINSONE, Sanita. Forbidden and sublime forest landscapes: narrated experiences of Latvian national partisan women after World War II. *Cold War History*, 2016, vol. 16, no. 4, pp. 395–416.
- SMOLSKUTĖ, Žaneta. Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai. *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. 2 (20), p. 53–61.
- VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė, KALNIUS, Petras, PAUKŠTYTĖ, Rasa. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius, 1995.
- VOVERIENĖ, Ona. *Žymiausias XX amžiaus moterys: partizanės, ryšininkės, tremtinės, kovotojos*. Kaunas, 2005.

WOMEN IN THE LITHUANIAN PARTISAN WAR: BETWEEN FORMAL REGULATION AND PRACTICE

Aistė Petrauskienė

Summary

The mid-20th century events significantly changed the lives of many Lithuanians. The Second World War, the subsequent years of Soviet rule and the guerrilla war, posed one challenge after another. They also changed the role of women. Throughout Lithuanian history, the role of women has never been as prominent, significant or important as it was in the 1940s and 1950s. Women were the majority among messengers in the partisan war, because they could travel more easily than men without attracting the attention of the Soviet security forces. There were cases among the partisans when men even dressed in women's clothes when leaving their bunker to carry out tasks, or to relieve the monotony by doing farm work on the farms of their non-combatant supporters.

A large number of women who were quite young, still at school or studying, deliberately chose the risky work of messengers, and in the event of danger, they would escape to the forest to join the partisans. Their fates were different: after two or three years of messenger work, many of them were caught, tried, and sent to the gulag for four or five years. There were also some who were given the maximum penalty, and executed. Under interrogation, women were no different from men: some put up with the suffering and did not betray bunkers and partisans, while others, broken by the physical and psychological hardship, told the Soviet security agents what they wanted to hear. Some women partisans started families in the forest, and gave birth to babies in bunkers or in secret hospitals. They died in the forests and villages of Lithuania, and their remains were publicly desecrated in town squares.

The partisan war was characterised by an abundance of various orders and resolutions, which the very first organised partisan units attempted to follow. The involvement of women was also regulated. This was pointed out in the first months of the Lithuanian partisan war. For example, the Operational Order of the Commander of the Tigras Detachment of the Lietuvos laisvės armija (Lithuanian Liberation Army, or LLA) of 27 October 1944 states that 'Members of the LLA are to be mobilised, both men and women, who are fit for military formation and who are able to use a weapon in combat.' Soon afterwards, slightly more elaborate instructions appeared. In June 1945, the LLA Sakalas Detachment drew up Instruction No 1 on 'The Organisation of Lithuanian Partisan Women Activities', and Instruction No 2 on 'The Organisation of Lithuanian Women in Partisan Liaison Platoons', which outlined the circumstances for the formation of women's partisan detachments, their functions, and the nature of their activities. These instructions show the attitude towards the role of women in the armed resistance. Their main functions were envisaged in the fields of intelligence, propaganda and other unarmed activities. In other words, women in the anti-Soviet armed resistance were expected to perform household and sanitary roles, without being involved in the active planning and carrying out of hostilities.

Subsequent decisions of the commanders of the Tauras District, who were particularly strict in their military orders, reflected the mood of conservative interwar society, when women were distrusted and strictly forbidden to enrol in a unit. The orders contained expressions such as: 'Girls living with fighters in bunkers not only pollutes the unit, its commanders and the higher command, but at the same time it demeans the name of the whole organisation and the morale of the same individuals', or 'I warn all company commanders not to admit women and children to camps in the future, and to make their fighters aware of the fact that our organisation is a military one, and not a shelter for grandparents, children or women', and finally 'not to admit a single woman to the ranks of active combatants'. However, in later years and in other parts of Lithuania, women were quite active in the guerrilla war, as supporters, loyal messengers, and dedicated fighters with weapons in their hands. The discussion and the decisions of the commanders' meeting in February 1949 reinforced equality of women and men.

Three generations of women, grandmothers, mothers and young girls took part in the anti-Soviet partisan resistance in Lithuania, consciously choosing, or being forced by circumstances, to join either the passive or active resistance to sovietisation. Unlike men, women rarely became partisans for political reasons, but their involvement in the ranks

of supporters and messengers was also influenced by their love for the homeland, expressing their loyalty and attachment to fighting family members. Their fates differed, as did their contribution to the resistance. However, even the slightest support helped the struggle and increased its importance. Partisans also sought support in various ways, as surviving proclamations show. Joining the ranks of active fighters meant additional duties, greater responsibility and increased danger. Nevertheless, many women joined the partisans knowing what awaited them: they worked as administrators, press assistants and nurses. Others did seemingly unnoticeable, but important, household work. Although exact figures are lacking, it is estimated that up to 4% of all women involved in the active struggle may have been partisans.

Some women who did not join the combatants acted as messengers and supporters. Most did not wear a military uniform, did not know how to shoot, and never picked up a gun. Nevertheless, they were very close to the fighters. There seems to be no other case in Lithuanian history, no other period, in which women meant so much: documents, letters, the press, the transmission and dissemination of news, the coordination of actions, all united combatants in platoons, platoons into detachments, detachments into districts, and districts into partisan areas. Thanks to the efforts of the messengers, in 1949 the partisans succeeded in forming the Lietuvos laisvės kovos sąjūdis (Movement for the Struggle for the Freedom of Lithuania). A significant contribution by supporters in the guerrilla war was the establishment of communication points in their homesteads. A number were set up in the homes of women supporters, who became responsible for communication and passing on messages.

Women took part in the guerrilla war by combining these activities with their family duties as mothers and wives. In the context of world wars, families are not created in the ranks of fighters, and children are not born in wedlock. This feature paints a different, closer, more personal, more intimate portrait of those who took part in the partisan war. Wedding feasts brightened the brutal everyday life of the partisans. Partisans had Church marriages in houses of worship, farmsteads, and in the forest. Many men fled to the forest, leaving their wives and children at home. When Soviet security agents found out about this, they were persecuted, detained and deported. For this and other reasons, some women joined their husbands, either when the men decided to get involved or later. It is estimated that about 72% of the total number of women partisans in the forest were married.

